

OXIDY A HYDROXIDY

Oxidy jsou sloučeniny O^{2-} s prvky kovovými i nekovovými. Ke skupině minerálů - oxidů jsou řazeny také přírodní hydroxidy a oxi-hydroxidy (např. Fe O /OH/).

Systém oxidů

- starší učebnice (např. Slavík a kol. 1974) řadí oxidy podle rostoucího podílu kyslíku ve vzorci

Dnes přirozenější krystalochemická klasifikace:

- *oxidy s tetraedrickou strukturou*
- *oxidy s oktaedrickou strukturou*
- *kombinované tetraedrické + oktaedrické struktury oxidů*
- *kubické oxidy*
- *struktury s jiným uspořádáním struktury*

Struktury oxidů si můžeme obecně představit jako nejtěsnější uspořádání velkých atomů O, kationty obsazují vzniklé dutiny v tomto skeletu.

Oxidy s tetraedrickou strukturou (minerály Si O₂)

Minerály SiO₂ jsou v zemské kůře velmi rozšířené (křemen). *Vyskytují se v několika polymorfních modifikacích (viz obr.), jejichž vznik je závislý na teplotě a tlaku při jejich krystalizaci. Struktury modifikací SiO₂ jsou tvořené trojrozměrným skeletem vzájemně provázaných tetraedrů SiO₄. (výjimka stišovit – oktaedrický)*

Nejdůležitější z nich je křemen (nejrozšířenější horninotvorný minerál)

Polymorfní modifikace SiO₂:

Křemen nižší (α křemen) - trigonálně trapezodrický

Křemen vyšší (β křemen) - hexagonální

(teplota fázového přechodu obou modifikací je 573 °C za atmosf. tlaku).

- vysokoteplotní a nízkotlaké modifikace (**tridymit a cristobalit**) – v dutinách kyselých vulkanitů (Nezdenice)
- vysokotlaké modifikace (**coesit, stišovit**) – v meteorických kráterech, vznikají při impaktu

Křemen

- *krystaly jsou sloupcovité (α křemen – trigonální a hexagonální prizma, klence, trigonální trapezoedr, β křemen – hexagonální prizma a dipyramida). Agregáty zrnité. *Dvojčatné srůsty běžné (alpský, brazilský a japonský).**

Struktura: *trojrozměrná struktura křemene (obdoba tektosilikátů) se jeví jako kombinace šestičlánkových a osmičlánkových smyček tetraedrů SiO_4 , v relativně kompaktním uspořádání.*

Fyzikální vlastnosti:

- *bezbarvý (křišťál), bílý nebo různě zbarvený (fialový – ametyst, hnědý – záhněda, černý – morion, růžový – růženín, žlutý – citrín)*
- *skelný lesk*
- *Tvrдость 7, hustota 2.7*
- *Není štěpný*

Geneze velmi rozmanitá:

- *podstatný horninotvorný minerál kyselých magmatitů (granit, granodiorit, ryolit, pegmatity /růženín – Bory, Písek/, aplity,.....), metamorfitů (fylity, svory, ruly, granulity,.....)*
- *v klastických sedimentech (písky, pískovce, droby,.....)*
- *hydrotermální minerál (rudní žíly, greiseny) – Cínovec (záhnědy), Banská Štiavnica (ametyst), samostatné křemenné žíly (Žulová)*
- *alpská paragenese (Vysoké Taury),*
- *dutiny paleobazaltů (melafyrů) – ametyst, achát, jaspis – podkrkonoší (Kozákov, Stará Paka,...)*

Průmyslový význam: sklářská surovina, optické segmenty

Kromě uvedených minerálů patří do skupiny SiO_2 také:

- *mikrokrystalické (navenek amorfni) variety SiO_2* – chalcedony
- *morfologicky i vnitřní stavbou amorfni* – opál ($\text{SiO}_2 \cdot n \text{H}_2\text{O}$)

Chalcedony – mají agregátní struktury, složené z submikroskopických vláken, zrn a tyčinek, při RTG- analýze odpovídají křemenu. Variety – achát, jaspis, onyx, karneol.

Opál – je hydratovaný SiO_2 a je složen z malých kuliček o velikosti asi 100 nm (vnitřní stavba). V drahém opálu toto uspořádání láme a rozkládá světlo a způsobuje ohnivý barevný třpyt.

Oxidy s oktaedrickou strukturou

(hematit, korund, ilmenit, rutil, kasiterit)

Hematit, korund a ilmenit jsou izostrukturální fáze. Anionty kyslíku tvoří nejtěsnější uspořádání se symetrií hexagonální. Ve 2/3 oktaedrických dutin jsou rozmístěny kationty (Fe, Al, ...). Symetrie krystalu je trigonální.

Hematit – Fe₂ O₃

- *krystaluje v soustavě trigonální, krystaly jsou tabulkovité* (tvary – klenec, ditrigonální skalenoedr – viz modely). Tence tabulkovité krystaly tvoří *varieta „spekularit“*. *Agregáty variabilní dle geneze: lupenité, zrnité, paprštěné („lebník“), práškovité (okry), oolity.*

Fyzikální vlastnosti:

- *Barva černá až červená* (dle kvality krystalů a charakteru agregátů), *polokovový lesk (práškovité agregáty matné)*, někdy náběhové barvy
- Tvrdost 5, hustota 5
- Není štěpný

Geneze hematitu:

- *sedimentární oolitické rudy* (Barrandien – ordovik: Nučice, Zdice)
- *prekambrické železnorudné páskované formace (BIF)* – Kursk (Rusko)
- *hydrotermální* (na sideritových žilách Slovenského rudohoří, s křemenem Horní Blatná u Jáchymova)

Význam: ruda Fe

Korund – Al₂ O₃

- *krystaluje v soustavě trigonální, krystaly soudečkovité* (tvary – klenec, ditrigonální skalenoedr – viz modely). *Agregáty zrnité („smirek“).*

Fyzikální vlastnosti:

- *bezbarvý* (leukosafír), *modrý (safír), červený (rubín), skelný lesk*
- *tvrdost 9*, hustota 4

- Není štěpný

Geneze korundu:

- *pegmatity bohaté hliníkem* (Bory u Velkého Meziříčí)
- *druhotně přechází do náplavů (velmi odolný vůči zvětrávání)* (Jizerská louka)

Význam: vzácný minerál, *klenotnictví, brusné účely*

Ilmenit – Fe Ti O₃

- *krystaluje v soustavě trigonální, krystaly jsou tenké tabulkovité* (tvary – klenec, ditrigonální skalenoedr – viz modely)

Fyzikální vlastnosti:

- *barva černá, kovový lesk*
- tvrdost 5, hustota 5
- velmi slabě magnetický

Geneze:

- *akcesorický minerál v horninách (gabra, granitoidy, bazalty, amfibolity, ruly,...)*
- *magnetit – ilmenitové magmatogenní rudy v gabrech*
- *druhotně v náplavech* (Jizerská louka – „iserín“)

Význam: ruda Ti

Rutil a kasiterit

- *jsou izostrukturní fáze.*

Atomy Ti (Sn) tvoří tetragonální buňku – prostorově centrovanou a jsou rozmístěny v oktaedrech kyslíků. Symetrie krystalu je tetragonální.

Rutil – Ti O₂

- *krystaluje v soustavě tetragonální, krystaly jsou krátce sloupcovité (tvary – tetragonální prizmata a dipyramidy) – viz modely. Hojně dvojčatné srůsty dle (101). Jehlicovité krystaly (varieta „sagenit“)*

Fyzikální vlastnosti:

- *barva červenohnědá až hnědočerná, skelný až polokovový lesk*
- tvrdost 7, hustota 4
- velmi odolný vůči zvětrávání

Geneze:

- *akcesorický minerál v horninách (granulity, amfibolity, ruly,...), v pegmatitech (Věžná u Rožné)*
- *alpská paragenese – varieta „sagenit“ – bývá v křišťálech*
- *druhotně v náplavech (Soběslav, Golčův Jeníkov)*

Kasiterit (cínovec) – Sn O₂

- *krystaluje v soustavě tetragonální, krystaly jsou krátce sloupcovité (tvary – tetragonální prizmata a dipyramidy) – viz modely. Hojně dvojčatné srůsty dle (101). Agregáty zrnité*

Fyzikální vlastnosti:

- *barva hnědá, hnědočerná, skelný až polokovový lesk*
- *tvrdost 7, hustota 7, velmi odolný vůči zvětrávání*

Geneze:

- *vysokoteplotní hydrotermální procesy – ložiska greisenového typu (parageneze + křemen, wolframit, scheelit, topaz, cinvaldit, arzenopyrit (Cínovec, Krupka, Horní Slavkov)*
- *některé pegmatity, zejména lithné (Rožná)*
- *druhotně v náplavech (Malajsie)*

Význam: ruda Sn

Oxidy s kombinovanou tetraedrickou - oktaedrickou strukturou

(spinelidy - magnetit, spinel, chromit)

Spinelidy zahrnují izostrukturální fáze. Anionty kyslíku tvoří nejtěsnější uspořádání se symetrií kubickou. V části tetraedrických i oktaedrických dutin jsou rozmístěny příslušné kationty. Symetrie krystalu je kubická, krystalovým tvarem oktaedr. Hojně dvojčatné srůsty dle (111).

Magnetit Fe_3O_4

- *krystaly tvaru oktaedru*. Agregáty zrnité, zrna izometrická

Fyzikální vlastnosti:

- *barva černá, kovový lesk*
- tvrdost 6, hustota 5
- je magnetický

Geneze:

- *výskyty a ložiska v bazických intruzívech – gabrech* (Ural, Švédsko)
- *Fe-skarny* (Malešov u Kutné Hory, Vlastějovice nad Sázavou, Měděnec, Pernštejn)
- *metamorfovaná ložiska Lahn-Dillského typu (vulkanickosedimentární)* – Malá Morávka, Zlaté Hory, Malý Děd (Hrubý Jeseník)
- *páskovaná železnorudná formace (BIF)* – (Kursk, Rusko)
- *akcesorický minerál* v chloritických břidlicích (oktaedry) – Sobotín, také v bazaltech

Význam: nejkvalitnější ruda Fe

Spinel MgAl_2O_4

- *krystaly tvaru oktaedru*. Agregáty zrnité, zrna izometrická

Fyzikální vlastnosti:

- *různě zbarvený, skelný lesk*, drahokamové odrůdy červené , *černá varieta „pleonast“*
- *tvrdost 8*, hustota 3.5

Geneze:

- *v metamorfovaných dolomitických a dolomit-kalcitických mramorech*
(Sokolí U Třebíče, Stará Červená Voda u Žulové)
- *díky své odolnosti vůči zvětrávání sekundárně v náplavech* (Jizerská louka – pleonast)

Význam: vzácný minerál, drahokamové odrůdy

Chromit (Fe, Mg) Cr₂O₄

- *krystaly tvaru oktaedru.* Agregáty zrnité, zrna izometrická

Fyzikální vlastnosti: *podobný magnetitu*

- *barva černá až černohnědá, kovový lesk*
- není magnetický

Geneze:

- *výskyty a ložiska v ultrabazických horninách – peridotitech a hadcích*
(Ural, Albánie) – akcesoricky v hadcích u Nové Vsi u Oslavan, Drahonín u Tišnova

Význam: jediná ruda Cr

Oxidy s kubickou strukturou

Uraninit UO_2 s (podíly Pb, Ra)

- krystaly netvoří, *struktura krychlové symetrie s kubickou koordinací atomů uranu*
- *agregáty kusové a ledvinité*

Fyzikální vlastnosti:

- *barva černá, smolný lesk („smolinec“)*
- tvrdost 6, hustota 8-10
- je silně radioaktivní

Geneze:

- *výskyty a ložiska hydrotermálního původu – žilného typu, hlušinou karbonáty, tmavý fluorit, pyrit (Příbram, Rožínka - Olší)*
- *hydrotermální žilná ložiska „pětiprvkové formace“ (Jáchymov, Zálesí u Javorníka)*

Druhotnými minerály uranové slídy (torbernit, autunit, ...)

Význam: ruda U, strategická surovina

Oxidy s jiným uspořádáním struktury

Kuprit Cu_2O

- *krystaluje v soustavě krychlové*, krystalovým tvarem osmistěn, agregáty zrnité
- zbarvení za čerstva červené s diamantovým leskem na krystalových plochách, rychle nabíhá ocelově šedě s polokovovým leskem
- tvrdost 4, hustota 6

Geneze:

- *na rudních výskytech a ložiskách Cu – produkt oxidace Cu-rud* (Běloves u Náchoda)
- vzácně v dutinách paleobazaltů (melafyrů) - Studenec

Hydroxidy a oxid-hydroxidy

Gibbsit (hydrargillit) $\text{Al}(\text{OH})_3$

- *jednoklonný minerál s vrstevní strukturou*, tabulkovité krystalky dle 001, podobný slídám, s perleťovým leskem
- *struktura dioktaedrická*
- *komponenta bauxitů a lateritů*

Brucit $\text{Mg}(\text{OH})_2$

- *trigonální minerál s vrstevní strukturou*, tabulkovité krystalky, výborná štěpnost dle (001), s perleťovým leskem, podobný mastku
- *struktura trioktaedrická*
- *vyskytuje se na puklinách hadců* (Kutná Hora)

Diaspor $\text{Al O}(\text{OH})$ α

Boehmit $\text{Al O}(\text{OH})$ χ

- *obě modifikace kosočtverečné*

Bauxity, laterity (sedimentární horniny): směs hydroxidů a oxid-hydroxidů Al

- jsou celistvé, zemité, různě zbarvené (šedé až načervenalé při příměsi FeOOH)

Výskyty na Slovensku, ložiska v Maďarsku a na Balkánu

Goethit   **Fe O (OH)**   **α**

- *rombický*, krystaly jehličkovité (příbramská „sametka“), agregáty vláknité, krápníkovité až celistvé, *rezavý, hnědý až černý*
- *součást limonitu*

Lepidokrokit   **Fe O (OH)**   **χ**

- *podobný goethitu*
- *součást limonitu*

Limonit: směs hydroxidů a oxid-hydroxidů Fe, vzniká zvětráváním sulfidů železa, sideritu apod.

Manganit   **Mn O (OH)**   **χ**

- *kosočtverečný*
- *černý*, na vrypu hnědý
- *součást manganomelanů*

Manganomelany: (psilomelan, wad) – oxidy a hydroxidy Mn

- jsou podobné amorfním látkám
- *wad – černý, zemité: dendrity na puklinách hornin*
- *psilomelan – černý, kompaktní*

Geneze: na ložiskách manganových rud (Chvaletice v Železných horách)